INSTYTUCJONALIZACJA RELACJI MIĘDZYNARODOWYCH W PERSPEKTYWIE WYBRANYCH TEORII STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH

*Anna Skolimowska**

INSTITUTIONALIZATION OF THE INTERNATIONAL RELATIONS
FROM THE PERSPECTIVE OF THE SELECTED THEORIES
OF INTERNATIONAL RELATIONS

— ABSTRACT —

The aim of the article is to point out differences between theories of the IR (International Relations) in the process of explanation of the institutionalization of international relations. Selected theories of the International Relations were chosen that belong to the rationalist and constructivist paradigm in the International Relations studies.

Since the 80s, institutionalization has been a matter of reflection of researchers. This follows from the dynamics and specificity of the contemporary international relations – quantitative growth of various forms of international institutions (international organizations, regimes, norms, or transnational actors). They start to play an increasingly important role. It is assumed that such institutions have an impact on the behavior of states in the international system. This raises the question of how to study that influence. The answer to that question is different depending on the theoretical perspective used for analyses.

— KEYWORDS —

theories of the IR, institutionalization of international relations, reflectivism, constructivism, rationalism

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Instytut Politologii.

Sposób analizowania procesów instytucjonalizacji w nauce o stosunkach międzynarodowych odbywa się za pomocą wielu narzędzi teoretycznych. Pluralizm ten można uporządkować, odwołując się do tzw. trzeciej debaty paradygmatycznej. Jej uczestników dzieli się na przedstawicieli racjonalizmu (m.in. neorealizm i neoliberalizm) i refleksytywizmu (m.in. teorie feministyczne, postmodernistyczne, konstruktywizm interpretacyjny). Teorie te reprezentują najbardziej skrajne stanowiska we współczesnej debacie na temat natury stosunków międzynarodowych, jak również na temat naukowości tejże dyscypliny. Różnica między nimi wynika z odmiennego stosunku do metod poznania rzeczywistości międzynarodowej oraz wizji jej ontologii. Wspomnieć należy jednak, że wyjaśnianie i rozumienie zjawisk w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych wymaga szerokiego podejścia teoretycznego, polegającego na dialogu między teoriami racjonalistycznymi i refleksywistycznymi. Między nimi, jako stanowisko pośrednie, sytuuje się konstruktywizm. Poniższa analiza będzie się odwoływać do debaty racjonalizmu i konstruktywizmu. To właśnie te dwa paradygmaty tworzą współcześnie rdzeń tzw. czwartej debaty paradygmatycznej.

Do racjonalizmu zalicza się te podejścia, które opierają się na dedukcyjno-nomologicznym modelu wyjaśniania. Właściwy temu podejściu teoretycznemu jest realizm poznawczy, podkreślanie autonomii badacza względem rzeczywistości oraz odwoływanie się do materialistycznej ontologii (podstawowym czynnikiem życia społecznego są siły materialne: siły wytwórcze, zasoby naturalne i zdolności militarne).

Konstruktywiści z kolei głoszą antynaturalizm w odniesieniu do możliwości poznania naukowego oraz metody hermeneutyczne w badaniach. Dążą do zrozumienia rzeczywistości, co do której zakładają, że nie istnieje obiektywnie, ale „staje się”, jest konstruowana przez jej aktorów. Prawdę – zawsze subiektywną – o niej można jedynie odkrywać za pomocą analizy języka. Wskazując na ideacyjną ontologię, przyjmują, że nadrzędnym czynnikiem tworzącym rzeczywistość społeczną są: struktura świadomości, idee, wartości, normy oraz kultura. W kwestii epistemologii konstruktywizm dzieli się na stanowiska bliższe racjonalizmowi (konstruktywizm tradycyjny) i refleksywizmowi (konstruktywizm interpretacyjny).

Konstruktywistyczne podejście cechuje się skupieniem uwagi badawczej bardziej na wymiarze ontologicznym i epistemologicznym rzeczywistości międzynarodowej niż na samym badanym fenomenie. Wynika to z twierdzenia, iż rzeczywistość międzynarodowa jest zmienna, konstruowana społecznie. W celu zrozumienia tak płynnej materii należy uprawiać refleksję nad możliwościami

i ograniczeniami jej naukowego poznania. Takie podejście do poznania rzeczywistości w nauce o stosunkach międzynarodowych, mimo że rozwijane coraz powszechniej, jest często krytykowane za rozłączne traktowanie przedmiotu poznania oraz wymiaru teoretycznego jego badania¹.

Wobec tak zarysowanej perspektywy pojawia się pytanie o sposób wyjaśniania procesu instytucjonalizacji przez teorie należące do przeciwstawnych stanowisk w ramach teorii rzeczywistości międzynarodowej (racjonalizm vs konstruktywizm). Nauka o stosunkach międzynarodowych poszukuje dzisiaj odpowiedzi na następujące pytania odnoszące się do instytucjonalizacji: w jaki sposób państwa wytworzyły współczesne instytucje międzynarodowe?; co podtrzymuje ten proces?; w jakim kierunku owa instytucjonalizacja będzie podążać?; jak budować i reformować współczesne instytucje, aby były bardziej efektywne?; czy instytucje międzynarodowe mają wpływ na zachowanie państw oraz jak ten ewentualny wpływ badać?

Proces instytucjonalizacji znany jest nauce o stosunkach międzynarodowych od momentu wykształcenia się nowożytnej społeczności międzynarodowej, za której początek przyjmowany jest rok 1648 (podpisanie pokoju westfalskiego). Proces ten przebiegał już wcześniej (np. w czasach antycznych w postaci instytucji arbitrów w sporach między greckimi *polis*), ale ze względu na cezurę roku 1648 przyjmuje się tę datę jako punkt wyjścia do dyskusji nad instytucjonalizacją nowożytnych relacji międzynarodowych.

W nauce o stosunkach międzynarodowych istnieje pluralizm definicji pojęcia „instytucjonalizacja”. Obowiązuje także jej potoczne rozumienie jako wszelkiej formy współpracy państw: dwustronnej, wielostronnej, w różnych dziedzinach. Może ona przybierać postać: organizacji międzynarodowych, prawa międzynarodowego, norm międzynarodowych (formalnych i nieformalnych) czy reżimów międzynarodowych². Jedną z propozycji definicyjnych brzmi: „Istotą procesu instytucjonalizacji jest dążenie do ograniczenia żywiołowości i swobody działania uczestników stosunków międzynarodowych w anarchicznym środowisku międzynarodowym oraz redukcja przypadkowości ich zachowań”³.

¹ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2006, s. 25–26.

² J. Kukułka, *Instytucjonalizacja w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Zmienność i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych*, red. J. Kukułka, Warszawa 1988, s. 306.

³ T. Łoś-Nowak, *Organizacje międzynarodowe – ewolucja w kierunku samodzielności w polityce i stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2004, s. 16. Por. eadem, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, op.cit., s. 307.

Definicja ta dostarcza także informacji o otoczeniu, w jakim zachodzi zjawisko instytucjonalizacji. Chodzi o środowisko anarchiczne, nieuporządkowane, w którym nierównowaga siły między jego aktorami jest stanem naturalnym. Jest to zarazem wskazanie na paradygmat teoretyczny, z perspektywy którego patrzy się na proces instytucjonalizacji rzeczywistości międzynarodowej. Chodzi tutaj o perspektywę realizmu politycznego.

Można również definiować proces instytucjonalizacji jako: „Jedną z głównych cech rozwoju stosunków międzynarodowych, rozumianą jako postępujący proces ilościowego i jakościowego rozrostu instytucji międzynarodowych”⁴. Perspektywa ta odnosi się do ilościowego aspektu tego procesu, jak również do jego wymiaru przedmiotowego – obejmowanie nowych obszarów relacji międzynarodowych.

Pełna definicja procesu instytucjonalizacji w nauce o stosunkach międzynarodowych powinna dążyć do połączenia wspomnianych wyżej aspektów. Instytucjonalizacja bowiem to nie tylko proces ilościowego i jakościowego przyrostu różnych form współpracy międzynarodowej. Jest to także zjawisko prowadzące do wytworzenia się określonego środowiska współpracy międzynarodowej, które sprzyjać będzie realizacji interesów państw w nim uczestniczących. W wyniku tego procesu wytwarzane są nowe normy i wartości współpracy międzynarodowej. Z czasem zostają one ponownie zinstytucjonalizowane w postaci reżimów, konwencji, traktatów lub organizacji międzynarodowych. Takiej definicji zjawiska instytucjonalizacji dostarcza konstruktywizm.

Instytucjonalizacja na poziomie systemu międzynarodowego jest przedmiotem refleksji badaczy z kręgu nauk o polityce, m.in. nauki o stosunkach międzynarodowych oraz studiów europejskich. Periodykiem, na łamach którego publikowane są prace z zakresu tego zagadnienia, jest m.in. czasopismo naukowe „International Organization”⁵.

Pierwsze badania zjawiska instytucjonalizacji w nauce o stosunkach międzynarodowych zaczęły rozwijać się po zakończeniu II wojny światowej. Skupiały się one na powstających wówczas organizacjach międzynarodowych. Dominowało

⁴ J. Kukulka, op.cit., s. 306.

⁵ „International Organization” (IO) jest czasopismem z zakresu stosunków międzynarodowych. Powstało w latach 40. XX wieku. Obszary tematyczne podejmowane na jego łamach to: polityka zagraniczna, stosunki międzynarodowe, międzynarodowa ekonomia polityczna, polityki bezpieczeństwa, integracja regionalna, sojusze i wojny, negocjacje i rozwiązywanie konfliktów, a także międzynarodowe przepływy kapitałowe. Czasopismo publikuje eseje, wyniki badań, syntezy prac w nauce o stosunkach międzynarodowych.

przekonanie, wywodzone z założeń realizmu politycznego, iż efektywność tych instytucji ograniczana jest przez warunki stwarzane im w danym czasie przez środowisko międzynarodowe⁶. Instytucje analizowano w kontekście założeń behawioralizmu. Traktowano je jako zbiór sformalizowanych procedur. Podkreślano autonomię instytucji względem środowiska międzynarodowego. Dominował redukcjonizm (instytucje jako zagregowane zachowania jednostek), instrumentalizm oraz utylitaryzm (instytucje jako narzędzie alokacji zasobów społecznych)⁷.

Instytucjonalizacja jest procesem zachodzącym w systemie międzynarodowych, który to system stanowi także formę zinstytucjonalizowanej relacji między jego członkami. O kształt tej instytucjonalizacji pytali badacze tacy jak Karl Deutsch⁸ czy Ernst Haas⁹. Pierwsze teorie powstawały w kontekście powoływania do życia ugrupowań integracyjnych w Europie Zachodniej po II wojnie światowej. Badacze amerykańscy traktowali przypadek europejski jako „laboratorium” sprawdzania teorii stosunków międzynarodowych w zakresie instytucjonalizacji. Skupiano się wówczas na organizacjach międzynarodowych i wpływie, jaki mają na państwa członkowskie.

W latach siedemdziesiątych XX wieku większą uwagę badawczą koncentrowano na zagadnieniu reżimów międzynarodowych. Taki trend był pochodną pojawienia się tego typu instytucji międzynarodowych w ówczesnych stosunkach między państwami¹⁰. Od lat osiemdziesiątych XX wieku badania instytucji międzynarodowych koncentrują się na: organizacjach międzynarodowych, zarówno rządowych, jak również pozarządowych, na korporacjach transnarodowych oraz na normach formalnych i nieformalnych. Badania te wychodzą coraz powszechniej z założenia, że instytucje jako takie „mają znaczenie” oraz wpływ na sposób zachowania państw, tak w wymiarze zewnętrznym, jak również wewnętrznym¹¹. Wyzwaniem badawczym pozostaje identyfikowanie mechanizmów tego wpływu,

⁶ L. Martin, B. Simmons, *Theories and Empirical Studies of International Institutions*, „International Organization” 1998, t. 52, nr 4, s. 731.

⁷ J. March, J. Olsen, *The New Institutionalism. Organizational Factors in Political Life*, „The American Political Science Review” 1984, nr 3, s. 734–749.

⁸ K. Deutsch, *Political Community At The International Level*, Nowy York 1954; *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton 1957.

⁹ E. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Factors 1950–1957*, Stanford 1968.

¹⁰ S. Krasner, *International Regimes*, Stanford 1983.

¹¹ J. March, J. Olsen, op.cit.

a także precyzowanie zakresu oddziaływania instytucji międzynarodowych na uczestników stosunków międzynarodowych.

Poniżej zaprezentowany zostanie sposób udzielania odpowiedzi na pytania odnoszące się do instytucjonalizacji z perspektywy teorii należących do głównych paradygmatów w nauce o stosunkach międzynarodowych.

RACJONALIZM NA PRZYKŁADZIE TWIERDZEŃ REALIZMU I LIBERALIZMU POLITYCZNEGO

Realizm polityczny wskazuje, że czynnikiem sprawczym w stosunkach międzynarodowych są wyłącznie państwa (niezależnie od formy organizacji politycznej). Jest on ontologicznie naturalistyczny, tzn. zakłada, że państwa są podstawowymi uczestnikami stosunków międzynarodowych, a relacje między nimi można badać w sposób obiektywny, zakładając możliwość odkrycia mechanizmów przyczynowo-skutkowych w ich zachowaniu. Realizm głosi materialistyczną wizję rzeczywistości. Oznacza to uznanie, że czynniki materialne – głównie kategoria siły i interesu – są motywami, dla których państwa kooperują w stosunkach międzynarodowych¹².

Realistyczna perspektywa w stosunkach międzynarodowych związana jest z pracami takich badaczy, jak: Edward Hallett Carr¹³, Hans Morgenthau¹⁴, George Kennan, Kenneth Waltz¹⁵, Henry Kissinger, Martin Wight¹⁶ czy Hedley Bull¹⁷. Postrzeganie stosunków międzynarodowych przez pryzmat paradygmatu realistycznego nie oznacza wykluczenia możliwości uczestnictwa państw w procesach instytucjonalizacji na poziomie międzynarodowym. W obliczu tej kwestii stanęli realiści wraz ze zwiększającą się dynamiką instytucjonalną relacji międzynarodowych. W swoich twierdzeniach zaczęli dopuszczać możliwość kooperacji państw na arenie międzynarodowej, wskazując jednocześnie na jej ograniczenia. Są to relatywizacja zysku oraz obawa przed „oszustwem” ze strony

¹² H. Morgenthau, *Sześć zasad realizmu politycznego*, „Res Publica Nowa” 2004, nr 3, s. 43.

¹³ E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919–1939. An Introduction to the Study of International Relations*, Londyn 1974.

¹⁴ H. Morgenthau, *Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace*, Boston 2005.

¹⁵ K. Waltz, *Man, the State and War. A theoretical Analysis*. New York 1959.

¹⁶ M. Wight, *International Theory*, Leicester 1991.

¹⁷ H. Bull, *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*, Basingstoke 2002.

innych państw. Przystępując do współpracy, państwa muszą rozważyć, czy i jakie przyniesie im ona korzyści. Ewentualna współpraca musi bowiem przyczyniać się do maksymalizacji zysku danego państwa. Druga obawa realistów dotyczy ewentualnego „oszukiwania” w trakcie współpracy międzynarodowej. Państwa obawiają się, że inni uczestnicy osiągną z niej większe zyski wskutek nieuczciwej gry politycznej. Realisci postrzegają instytucje międzynarodowe jako narzędzie umacniania potęgi, interesów oraz maksymalizacji zysku państw je tworzących. Twórcami instytucji międzynarodowych, według realistów, są najpotężniejsze państwa, po to, aby móc utrzymać swoją pozycję międzynarodową, a nawet ją powiększać. Z tego względu instytucje międzynarodowe stanowią odzwierciedlenie aktualnego układu sił w stosunkach międzynarodowych¹⁸. Przykładem takiej instytucji, według realistów, może być NATO. Sojusz został powołany do życia celem uniknięcia konfliktu globalnego po zakończonej II wojnie światowej. NATO było wówczas manifestacją układu sił w świecie bipolarnym, zwłaszcza w Europie, i stanowiło narzędzie podtrzymania amerykańskiej potęgi militarnej. Po zakończeniu zimnej wojny, podkreślają realisci, NATO stoi w obliczu albo reformy, albo zaprzestania działania ze względu na nowy, globalny układ sił, do którego nie przystaje¹⁹.

Stosunek realizmu do instytucji międzynarodowych może być przedstawiony na przykładzie organizacji międzynarodowych. Te, według realistów, nie mogą zmienić anarchicznego charakteru stosunków między państwami. Są narzędziem w rękach silnych państw do realizacji ich polityki siły i interesu. Istnienie organizacji międzynarodowych zależy od woli państwa-hegemonu, będącego w posiadaniu określonych zasobów, np. siły militarnej czy gospodarczej. Efektywność oraz dynamika organizacji międzynarodowych związana jest z powstaniem/upadkiem państw-hegemonów²⁰.

Badacze z nurtu realizmu politycznego zwracają uwagę na „fałszywą nadzieję”, jaką wnoszą do współczesnych stosunków międzynarodowych instytucje. Ich istnienie wiąże się bowiem z liberalną wiarą w koniec ery wojen i konfliktów. Jest to – w przekonaniu realistów – iluzja, gdyż nadal to państwa pozostają jedynymi aktorami, którzy mogą kreować rzeczywistość międzynarodową, a rozwój

¹⁸ Ibidem, s. 13.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ J. Mearsheimer, *The False Promise of International Institutions*, „International Security” 1995, nr 3 (19), s. 5–49.

relacji międzynarodowych wcale nie świadczy o zaniku znaczenia konfliktów militarnych między nimi²¹.

Realizm polityczny może być wykorzystywany do badania warunków, w jakich dochodzi do współpracy międzynarodowej, oraz przyczyn powoływania instytucji międzynarodowych. Ze względu na pluralizm stanowisk w ramach teorii realistycznej może istnieć szereg jej wariantów w zakresie wyjaśniania instytucjonalizacji międzynarodowej²². Różnice te wynikać będą głównie z przyjętych założeń badawczych na temat interesów oraz celów państwa w relacjach międzynarodowych. Analiza taka może być podatna na aprioryczne założenia przyjmowane przez badaczy w trakcie wyjaśniania motywów działalności państw. Można zatem zauważyć, że czysta racjonalność poznawcza – nawet w odniesieniu do realizmu politycznego – napotyka na liczne wyzwania.

Kolejnym paradygmatem, który należy do nurtu racjonalnego w nauce o stosunkach międzynarodowych, jest liberalizm polityczny. Współcześnie perspektywa ta reprezentowana jest przez: Andrew Moravcsika²³, Roberta Keohane'a²⁴ czy Josepha Nye'a. Podobnie jak w przypadku realizmu politycznego, także tutaj nie istnieje jedna wersja teorii liberalnej²⁵. Cechuje je ontologiczny naturalizm oraz uznanie jednostek i grup za podstawowych uczestników relacji międzynarodowych. To oczekiwania ze strony społeczeństwa wpływają na sposób oraz zakres obecności państwa w relacjach międzynarodowych (indywidualizm – wskazywanie na rolę czynników wewnętrznych w kształtowaniu interesów państwa). Uznaje się bowiem, że motywem dla którego państwa podejmują współpracę międzynarodową, jest dążenie do lepszego zabezpieczenia interesów społecznych. Wpływ na decyzje rządów w systemie międzynarodowym mają zatem interesy wewnętrzne²⁶. Liberałowie twierdzą jednak, że idee liczą się o tyle w relacjach międzynarodowych, o ile mogą wywierać jakiś istotny wpływ na zachowanie państw – poza czynnikami materialnymi.

²¹ Ibidem, s. 46.

²² J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych, Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2008, s. 59–60.

²³ A. Moravcsik, *O roli preferencji: liberalna teoria polityki międzynarodowej*, „Res Publica Nowa” 2004, nr 3, s. 53–69; *Taking Preferences Seriously. A Liberal Theory of International Politics*, „International Organization” 1997, t. 1, nr 1.

²⁴ R. Keohane, *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton 1994.

²⁵ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, op.cit., s. 106.

²⁶ A. Moravcsik, *O roli preferencji: liberalna teoria polityki międzynarodowej*, op.cit., s. 56.

Wizja rzeczywistości międzynarodowej według liberałów nie jest tak jednoznaczna jak w przypadku przedstawicieli realizmu. Liberałowie uwzględniają bowiem w swoich rozważaniach również poziom obywateli tychże państw. Twierdzą, że stosunki międzynarodowe nie są różne od stosunków między jednostkami²⁷. Liberałowie wychodzą z założenia, że skoro relacje między ludźmi zasadniczo są pokojowe, uporządkowane i racjonalne, to takie same cechy mają relacje między państwami. W tym punkcie widać różnicę w stosunku do wizji realistycznej, która głosi, że naturalnym stanem relacji między państwami jest konflikt i wojna. Liberałowie tymczasem wskazują, że możliwa jest harmonia interesów narodów i społeczeństw. Podkreślają kategorię wspólnych interesów: rozwój więzi ekonomicznych, współpracy gospodarczej, utrzymanie pokoju między narodami. Wola ich realizacji tworzy odpowiednie warunki do rozwoju wszystkich społeczeństw i powiększa ich dobrobyt. Wszelkie zakłócenia tych interesów są sprzeczne ze zdroworozsądkowym dążeniem do podniesienia poziomu życia społeczeństw²⁸.

Tworzenie instytucji międzynarodowych postrzegane jest jako efekt wysokiego stopnia integracji stosunków międzynarodowych. W odniesieniu np. do organizacji międzynarodowych przedstawiciele teorii liberalnej głoszą, że powstają one jako efekt racjonalnych decyzji państw w celu poskromienia anarchii, redukowania niepewności w stosunkach międzynarodowych. Istnienie katalogu wspólnych wartości między państwami jest warunkiem koniecznym do powołania organizacji międzynarodowych. Państwa, poprzez członkostwo w organizacjach międzynarodowych, mogą działać wspólnie na rzecz walki z danym zagrożeniem. Istnienie i wielość organizacji międzynarodowych jest przejawem więzi spajających społeczność międzynarodową.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że zarówno realizm, jak i liberalizm polityczny ewoluowały od chwili ich pierwszego sformułowania po czasy współczesne. Obecnie występują w postaci neorealizmu oraz neoliberalizmu. Ich założenia zmieniały się wraz ze zmianą rzeczywistości, do której się odnoszą. Rdzeń ich twierdzeń pozostał jednak niezmienny i zaprezentowany został powyżej.

²⁷ S. Sałajczyk, *Liberalna wizja rzeczywistości międzynarodowej*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2001, s. 44.

²⁸ Ibidem, s. 45.

KONSTRUKTYWIZM

Genezy konstruktywizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych należy szukać w kontekście trzeciej debaty paradygmatycznej. Dotyczyła ona zarówno kwestii ontologicznych, jak również epistemologicznych i metodologicznych. Stanowiska skrajne w tej debacie miał pogodzić konstruktywizm²⁹. W nauce o stosunkach międzynarodowych pojawił się w latach osiemdziesiątych XX wieku jako odpowiedź na zmiany zachodzące w rzeczywistości międzynarodowej oraz jako efekt przemian w filozofii nauki. Do nauki o stosunkach międzynarodowych termin „konstruktywizm” wprowadził Nicolas Onuf, amerykański badacz, w książce z 1989 roku pt. *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*³⁰. Przedstawicielami tego nurtu są także m.in. Alexander Wendt (*Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*), John Ruggie (*Constructing the World Polity*) czy Martha Finnemore (*National Interests in International Society*).

Zmiany wprowadzone do nauki o stosunkach międzynarodowych przez konstruktywizm określa się mianem „zwrotu konstruktywistycznego”. Jego istotą jest zaakceptowanie w badaniach rzeczywistości międzynarodowej ideacyjnej ontologii i otwarcie się epistemologii na postpozytywizm. Wyróżnia się kilka jego typów. Konstruktywizm tradycyjny (ang. *conventional constructivism*), który dominuje głównie w Stanach Zjednoczonych, koncentruje się na znaczeniu norm oraz tożsamości w kształtowaniu polityki międzynarodowej. Badacze tego nurtu przyjmują pozytywistyczną orientację epistemologiczną, głosząc potrzebę budowania mostów między różnymi podejściami teoretycznymi. W badaniach preferują metody jakościowe i *case-studies*. Zakładają, że prawda o świecie jest możliwa do odkrycia w wyniku obiektywnej procedury badawczej. Źródłem inspiracji teoretycznej jest dla nich socjologia, instytucjonalizm oraz teoria orga-

²⁹ Ch. Reus-Smit, *Konstruktywizm*, [w:] *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. S. Burchill, Warszawa 2006, s. 278.

³⁰ Nicholas Onuf jest emerytowanym profesorem stosunków międzynarodowych Uniwersytetu Floryda. Autor takich prac, jak: *A Constructivist Manifesto*, [w:] *International Constituting Political Economy*, red. K. Burch, R.A. Denmark Londyn 1997, s. 7–18; *Constructivism: A User's Manual*, [w:] *International Relations in a Constructed World*, red. V. Kubáľková, Londyn 1998, s. 3–12; *Worlds of Our Own Making: The Strange Career of Constructivism*, [w:] *Visions of International Relations*, red. D. Puchala, Columbia 2002, s. 119–141; *Parsing Personal Identity*, [w:] *Language Agency and Politics in a Constructed World*, red. F. Debrix, Nowy York 2002, s. 26–50.

nizacji. Metateoretycznym kwestiom nie poświęcają zbyt wiele uwagi³¹. Wśród przedstawicieli tego nurtu znajdują się m.in. Jeffrey Checkel czy Joseph Jupille.

Konstruktywizm interpretacyjny (ang. *interpretative constructivism*) cieszy się największą popularnością w Europie. Zajmuje się kwestią języka w kształtowaniu rzeczywistości społecznej. Głównymi kategoriami analitycznymi są tutaj potęga i dyskurs. Epistemologicznie badacze odwołują się do postpozytywizmu. W badaniach koncentrują się na tle danego wydarzenia oraz na konstrukcjach językowych (dyskursie), które towarzyszyły jego zajściu. Wykorzystują badania językowe (np. analiza dyskursu), skupiając się na procesie rekonstrukcji tożsamości, interesów, norm i wartości państw oraz systemów międzynarodowych. Inspiracją teoretyczną są dla nich badania językowe prowadzone na gruncie teorii społecznej przez takich badaczy, jak: Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu czy Jacques Derrida³². Badacze tego nurtu przeczą istnieniu obiektywnej prawdy o rzeczywistości, gdyż ta uwikłana jest w subiektywne rozumienie i interpretacje. Jedynym narzędziem dotarcia do niej jest język. Poznanie ma tutaj charakter rozumienia rzeczywistości.

Konstruktywiści twierdzą, że nie istnieje obiektywna rzeczywistość społeczna. Świat społeczny i polityczny nie są obiektami materialnymi, istniejącymi poza ludzką świadomością. System międzynarodowy nie jest czymś zewnętrznym wobec jednostki. Istnieje jako intersubiektywna świadomość między ludźmi, jest wytworem człowieka i ma charakter ideacyjny. System międzynarodowy stanowi zestaw idei, zbiór myśli, norm wypracowanych w określonym miejscu. Intersubiektywny charakter stosunków międzynarodowych pozwala na ich badanie za pomocą metod naukowych, zarówno w sensie pozytywistycznym, jak również postpozytywistycznym³³. Konstruktywiści w badaniach sięgają po kategorie analityczne z obszaru socjologii, psychologii czy filozofii³⁴.

³¹ Jest to metoda badawcza polegająca na tym, że badacz towarzyszy badanemu zjawisku celem odkrycia ukrytych jego znaczeń. Za pomocą tej metody próbuje się zidentyfikować zachodzący proces, tzn. mechanizmy i powiązania między niezależnymi zmiennymi oraz efekt zmiennych zależnych. *Process tracing* zmusza badacza do rozważenia alternatywnych ścieżek, przez które dojść może do skutku dane zjawisko. Metoda ta oferuje także możliwość nakreślenia więcej niż jednej potencjalnej ścieżki ewolucji danego zjawiska.

³² J. Checkel, *Constructivist approaches to European integration*, „Arena Working Paper Series” 2006, nr 6, s. 7, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2006/papers/wp06_06.xml, odczyt z dn. 20.09.2009.

³³ R. Jackson, G. Sørensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, Kraków 2012, s. 269–270.

³⁴ Dotychczas inspiracją dla badaczy stosunków międzynarodowych były: prawo, nauki przyrodnicze czy ekonomia.

Konstruktywiści twierdzą, że stosunki międzynarodowe składają się głównie z idei oraz norm; czynniki materialne odgrywają w nich rolę drugorzędną (ontologiczny idealizm); elementami ideacyjnymi są: intersubiektywne przekonania (idee, koncepcje), np. świadomość bycia narodem, uważanie swojego państwa za niepodległe, poczucie tożsamości grupowej, które to przekonania tworzą i wyrażają interesy oraz tożsamości danej wspólnoty narodowej; anarchia jest tym, czym uczynią ją państwa. Aktorami rzeczywistości międzynarodowej są zarówno państwa, jak również systemy państw, instytucje międzynarodowe, grupy społeczne.

Konstruktywizm w sposób szczególny zajmuje się analizą struktury systemu międzynarodowego, jej agentów (państw) oraz wzajemnymi relacjami między tymi dwoma poziomami. Konstruktywiści głoszą, że struktura systemu międzynarodowego jest wytwarzana, reprodukowana, a nawet modyfikowana pod wpływem interakcji między państwami; państwa (jako byty o cechach antropomorficznych, takich jak: interesy, tożsamości, potrzeby, pragnienia) dokonują wyboru określonego zachowania zależnie od stosowności strategii politycznej.

Instytucje międzynarodowe postrzegane są przez konstruktywistów jako aktorzy, których istnienie przyczynia się do stabilizacji stosunków międzynarodowych. Właściwość ta wynika z przekonania, że instytucje międzynarodowe kształtują interesy, tożsamości oraz oczekiwania państw w takim samym stopniu, jak państwa tworzą instytucje międzynarodowe. Twierdzenie takie wynika z założenia, iż system międzynarodowy tworzony jest przez państwa demokratyczne, które rzadko walczą za sobą. Są one za to bardziej skłonne do powoływania instytucji międzynarodowych, jako formy zabezpieczenia wspólnoty podzielnych norm i wartości demokratycznych. Instytucje te charakteryzuje także demokratyczny sposób podejmowania decyzji, będący przeniesieniem modelu podejmowania decyzji państw je tworzących. Uczestnicząc w instytucjach międzynarodowych, państwa podejmują trud redefiniowania własnych interesów i tożsamości, które będą kompatybilne z preferencjami wyrażanymi na forum tychże instytucji. Normy instytucjonalne wpływają zatem na sposób, w jaki państwa określają swoje strategie polityczne w relacjach międzynarodowych i w wymiarze wewnętrznym³⁵.

³⁵ T. Risse-Kappen, *Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO*, [w:] *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, red. P.J. Katzenstein, Nowy York 1996, s. 299.

Konstruktywiści postrzegają organizacje międzynarodowe jako nośniki reguł, zwyczajów i zasad kooperacji wyznaczających standardy zachowań w ramach społeczności międzynarodowej. To dzięki organizacjom międzynarodowym normy osadzone w społeczności międzynarodowej przekazywane są państwom. Poprzez koncepcję socjalizacji oraz identyfikowania znaczenia norm i wartości wytwarzanych w ramach tego procesu konstruktywiści ukazują mechanizmy wpływu instytucji międzynarodowych na zachowanie państw. Perspektywa konstruktywistyczna jest stosunkowo młoda i często brak jej badań empirycznych dla potwierdzania wysuwanych hipotez. Niemniej jednak wydaje się współcześnie najbardziej obiecująca w badaniach instytucjonalizacji międzynarodowej. Uwzględnia bowiem możliwość badania czynników ideacyjnych w relacjach międzynarodowych oraz odpowiada na potrzebę uchwycenia „miękkiego” aspektu funkcjonowania instytucji międzynarodowych.

Ilustrując powyższe twierdzenia na przykładzie NATO, konstruktywiści wskazują na rolę owej instytucji w relacjach międzynarodowych także po zakończeniu zimnej wojny. Zauważają, że nadal jest istotna w podtrzymywaniu i zabezpieczaniu wartości demokratycznych. Pod wpływem zmian w specyfice relacji międzynarodowych reformuje się: nie kładzie nacisku na powiększanie arsenału militarnego, lecz inwestuje w siły szybkiego reagowania, uczestniczy w misjach pokojowych czy zapobiegania konfliktom. Poszerza się także o nowe państwa, powiększając geograficzny zakres oddziaływania wspólnoty wartości demokratycznych³⁶.

PODSUMOWANIE

Zjawisko instytucjonalizacji w stosunkach między państwami ma długą i bogatą historię. Współcześnie przybiera zaawansowane formy i odnosi się nie tylko do państw jako uczestników stosunków międzynarodowych. Dynamika współczesnych relacji międzynarodowych prowadzi do pojawienia się pozapaństwowych uczestników stosunków międzynarodowych, którzy także partycypują w procesach instytucjonalizacji.

Obecnie pod pojęciem „instytucji międzynarodowych” mieści się wiele kategorii: od bardzo zaawansowanych rządowych organizacji międzynarodowych po luźne reżimy norm prawnych czy społecznych. Istotą wszystkich tych instytucji

³⁶ Ibidem, s. 312.

jest dążenie do okiełznania anarchii, wyeliminowanie destrukcyjnej rywalizacji między uczestnikami stosunków międzynarodowych, tworzenie stabilnego środowiska międzynarodowego. W zależności od przyjętej optyki patrzenia na relacje międzynarodowe (realizm, liberalizm czy konstruktywizm) dostarczana jest inna perspektywa wyjaśniania roli i znaczenia instytucjonalizacji stosunków międzynarodowych.

Przedstawiciele realizmu politycznego będą wyrażać sceptyczne stanowisko wobec możliwości pokonania anarchicznej i konfliktogennej natury relacji między państwami za sprawą instytucji międzynarodowych. Będą uznawać istnienie instytucji międzynarodowych tylko o tyle, o ile te będą ukierunkowane na realizację interesów państw w nich uczestniczących. Podważana będzie zatem zasadność funkcjonowania tych instytucji międzynarodowych, wobec których zachodzi obawa, że nie są zdolne spełniać owej roli. Chodziłoby tutaj o takie jak ONZ, a dokładniej funkcjonowanie Rady Bezpieczeństwa. Realisci przestrzegają będą również przed niebezpieczeństwem związanym z uczestnictwem państwa w instytucjach międzynarodowych, które będzie się odnosić do suwerenności. Ta może być zagrożona poprzez konieczność delegowania uprawnień na instytucje międzynarodowe jako konsekwencja członkostwa w instytucjach ponadnarodowych.

Przedstawiciele liberalizmu politycznego reprezentują stanowisko przeciwnie do realizmu. Głoszą bowiem tezę, że instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych jest naturalną konsekwencją istnienia państw, które dążąc do ograniczenia żywiołowości relacji wzajemnych, powołują instytucje międzynarodowe. W tym ujęciu suwerenność będzie wzmacniana poprzez uczestnictwo w instytucjach międzynarodowych. Te bowiem mają tylko tyle uprawnień, ile przekażą im państwa, i tylko w takim zakresie, na jaki wyrażą one zgodę. Obszary współpracy zazwyczaj dotyczą tych kwestii, wobec których pojedyncze państwa są bezradne. Stąd potrzeba zacieśnienia współpracy na rzecz efektywniejszego zarządzania problemami międzynarodowymi. W tym miejscu należy zwrócić jednak uwagę na kwestię legitymizacji uprawnień instytucji międzynarodowych do przejmowania od państw ich suwerennych prerogatyw.

Realizm oraz liberalizm polityczny, reprezentatywne dla stanowiska racjonalnego w debacie paradygmatycznej, charakteryzują różne spojrzenia na możliwość kooperacji międzynarodowej, genezę oraz role pełnione przez instytucje międzynarodowe. Łączy je jednak epistemologiczne przekonanie o możliwości odkrycia obiektywnej prawdy na temat instytucjonalizacji. Realizm uznaje, że to czynniki materialne mają podstawowe znaczenie w relacjach między-

dowych. Liberalowie natomiast będą twierdzić, że czynnikiem wywierającym wpływ na zachowania państwa są idee. Konstrukttywizm tymczasem łączy te twierdzenia i głosi, że idee mają znaczenie dla sposobu definiowania przez państwa czynników materialnych.

Z powyższego twierdzenia wynika, że instytucje międzynarodowe różne będą analizowane przez wspomniane typy teorii w nauce o stosunkach międzynarodowych. Realizm odmawiać im będzie istotnego znaczenia w relacjach międzynarodowych i redukować je będzie tylko do zabezpieczenia interesów materialnych państw je tworzących. Liberalizm tymczasem postrzegać je będzie jako kategorię samą w sobie, bez analizy wpływu instytucji międzynarodowych na zachowanie państw członkowskich. Przykładem jest tutaj neofunkcjonalizm, który zajmuje się badaniem przyczyn powstania i ewolucji instytucji międzynarodowych (najczęściej europejskich ugrupowań integracyjnych), ale trudno jest mu generować twierdzenia odnośnie do skutków owej instytucjonalizacji dla państw je tworzących³⁷. Wreszcie konstrukttywizm, który na poziomie ontologii głosi, że idee oraz instytucje mają znaczenie w relacjach międzynarodowych jako takich, ale również nie pozostają bez wpływu na sposób definiowania przez państwa ich interesów, tożsamości oraz potrzeb.

W przeciwieństwie do twierdzeń realizmu politycznego konstruktywiści uważają, że instytucje nie stanowią prostego odzwierciedlenia interesów czy układu sił państw je tworzących, ale są forum, na którym dochodzi do wspólnego ustalania owych kwestii. Relacja ma charakter dwutorowy i nie może być rozpatrywana tylko z perspektyw jednego poziomu: międzynarodowego lub państwowego. Artykułowane w ramach instytucji międzynarodowych polityczne preferencje państw nie są niezmiennne, ale konstruowane w toku uczestnictwa w owym systemie. Konstruktywiści podkreślają zatem dynamiczny i procesualny charakter instytucjonalizacji na poziomie międzynarodowym.

Z liberalizmem politycznym konstruktywiści dzielą twierdzenia na temat znaczenia wewnętrznych czynników społecznych, które warunkują strategię postępowania państwa w relacjach międzynarodowych. Dzielą także przekonanie odnoszące się do pokojowego charakteru relacji między państwami demokratycznymi. Uzupełniają jednak założenia liberalizmu politycznego o analizę norm, wartości i tożsamości na poziomie systemu międzynarodowego oraz znaczenia

³⁷ Taki pogląd podziela M. Wilga, *The CFSP in Synergetic Theorizing: Explaining the CFSP via a Multi-causal and Multi-level Analytical Model*, „Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series” 2008, nr 7 (8), s. 1–22.

ideacyjnej ontologii jako istotnego czynnika wpływającego na preferencje polityczne państw (nie tylko czynniki wewnętrzne).

Teorie należące do paradygmatu racjonalistycznego i konstruktywistycznego (czwarta debata) różnią się na poziomie ontologii oraz epistemologii badania zjawisk instytucjonalizacji międzynarodowej. Ponadto w ramach każdej ze wspomnianych szkół można wyróżnić pluralizm podjęć do zagadnienia instytucji międzynarodowych.

Współcześnie w badaniach instytucjonalizacji coraz powszechniej odwołuje się do perspektywy konstruktywistycznej. Daje ona bowiem możliwość spojrzenia na różne kierunki owego procesu – zarówno na poziomie systemu międzynarodowego, jak również wpływu, jaki owe instytucje mają na państwa je tworzące. Przykładem takiego zastosowania owej perspektywy są m.in. badania Komitetu Stałych Przedstawicieli (COREPER), których celem było analizowanie skutków norm integracji europejskiej na zachowanie państw z użyciem mechanizmu perswazji i teorii ról³⁸. Wiele proponowanych pojęć jest jednak często słabo zdefiniowanych. Stawiane przez konstruktywistów hipotezy wymagają dalszych badań celem ich uszczegółowienia.

Postrzeganie instytucjonalizacji z perspektywy różnych teorii stosunków międzynarodowych ukazuje z jednej strony nowe oblicza tego procesu, a z drugiej stanowi dowód na jego znaczenie dla współczesnych stosunków międzynarodowych. Zagadnienia te stanowią współcześnie przedmiot zainteresowania oraz żywej debaty w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych. Procesy instytucjonalizacji osiągnęły współcześnie intensywność i poziom nieznane w przeszłości. Za przyczynę tego stanu rzeczy uważa się zjawisko przyspieszonej internacjonalizacji oraz rosnących współzależności międzynarodowych³⁹. Instytucje międzynarodowe stabilizują i wspomagają relacje między państwami. Kształt, jaki przybiera instytucjonalizacja, jest odbiciem specyfiki stosunków międzynarodowych w danym momencie. Śledzenie dynamiki tych procesów może być zatem pomocne w odpowiedzi na pytanie o naturę stosunków międzynarodowych oraz kierunek ich ewolucji.

³⁸ J. Lewis, *Is the Hard Bargaining Image of the Council Misleading? The Committee of Permanent Representatives and Local Elections Directive*, „Journal of Common Market Studies” 1998, nr 36 (4), s. 479–504; *The Janus face of Brussels: Socialization and Everyday Decision Making in the European Union*, „International Organization” 2005, nr 59 (4), s. 937–972.

³⁹ I. Popiuk-Rysińska, *Instytucje międzynarodowe*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, op.cit., s. 353.